

Анотація. У статті подається комплексне обґрунтування основних принципів синхронно-діахронного дослідження словотворчих підсистем мови. Розглядаються можливості вивчення історичної та синхронної динаміки словотворчих процесів.

Ключові слова: мовна динаміка, динамічне словотворення, словотворча підсистема, словотворчий процес, синхронно-діахронний метод.

Summary. Modern linguistics considers a norm to analyze dynamic processes of word-formation exclusively in synchrony according to the current changes in general linguistic mainstream conditioned by socio-economic and political transformations. The background of the mentioned linguistic tendency is the statement of F. de Saussure that the language as a system can be studied only synchronically, whereas the linguistic diachronic changes are of casual character.

The article is focused on the actual idea of that time about the expediency of diachronic approach to the systemic study of a language expressed by I. O. Baudouin de Courtenet. The author of the article points out the fact that all the mechanism of a language, its structure and composition are the result of the previous historic evolution, and right this mechanism provides the further development of a language.

In the article the process of formation, establishment, and further evolution of derivational correlation, as a peculiar derivational subsystem with its specific system and tendencies to transformations, is given as an example that proves the necessity of diachronic approach to the study.

The analyses of peculiarities of the described subsystem resulted in the principles of synchronic-diachronic study of linguistic phenomena represented in modern scientific research.

Key words: linguistic dynamics, dynamic word-formation, word-formative subsystem, process of word-formation, synchronic-and-diachronic method.

Отримано: 22.10.2015 р.

УДК 8.'373.421.7

Денисова А.С.

ЯВИЩЕ ВАРІАНТНОСТІ ТА СИНОНІМІЇ У ФРАЗЕОЛОГІЇ

Постановка проблеми. Однією з найпоказовіших особливостей фразеологізмів як “складної мовної організації” [11, 78] є породження численних і різноманітних фразеологічних варіантів. Хоча це питання не нове для лінгвістики, воно і нині залишається дискусійним. Явище варіантності стійких фраз нерозривно пов’язане із синонімією, тому на сьогодні вивчення варіативно-синонімічних відносин фразеологічних одиниць є надзвичайно актуальним, оскільки серед лінгвістів не існує одностайності стосовно розмежувань цих понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явищу варіантності та синонімії фразеологічних одиниць присвячено багатьох праць як вітчизняних (Л. Авксентьев, Н. Бабич, Я. Баран, Л. Скрипник, В. Ужченко), так і зарубіжних учених (О. Бабкін, М. Копиленко, В. Жуков, В. Зимін, З. Попова та ін.). У своїх публікаціях науковці розглядають як визначення та проведення межі між цими поняттями, так і класифікації фразеологічних варіантів та фразеологічних синонімів, бо на сьогодні не існує жодної загальноприйнятої їхньої класифікації.

Мета нашого дослідження – виявити і описати спільні та відмінні риси між фразеологічними варіантами та фразеологічними синонімами, розглянути їхні класифікації.

У складі фразеологічних одиниць помітна взаємодія двох протилежних тенденцій (тенденція до стабільності в семантиці, формі та їхній структурі й протилежна – тенденція до формального оновлення мовної оболонки, урізноманітнення морфологічного оформлення і синтаксичної організації), які й породжують численні й різноманітні фразеологічні варіанти. Зокрема, саме остання підтримує активний процес видозміни форми фразеологічних одиниць найрізноманітніших семантико-структурних типів [19, 120].

Таким чином, оболонка тієї самої фразеологічної одиниці може зазнати значних змін, але загальна семантика її залишається незмінною. Такі зміни стійких словосполучень, за визначенням Л. Скрипник, називають варіаціями; фразеологізми, що зазнали змін – варіантами, а саме явище змінності – варіантністю [19, 122].

Варіантність притаманна практично всім мовним одиницям. На думку Г. Артеменко, її особливістю у фразеологічних одиницях є те, що варіативні компоненти можуть відрізнятися лише словотвірними засобами, конотативними відтінками семантики або ж загальним денотативним значенням. Такі взаємозамінні одиниці виступають синонімами в конкретному

фразеологізованому контексті; залежно від міри усталеності / контекстуальності компоненти є логічно/алогічно взаємозамінними в одному фразеологізмі [3, 39]. Ми частково погоджуємося з цією думкою і вважаємо, що фразеологічні варіанти відрізняються не лише на лексичному та словотвірному рівні, а й на фонетичному, морфологічному, семантичному та синтаксичному.

Розглянемо визначення фразеологічних варіантів, які надають вітчизняні та зарубіжні вчені. Зауважимо, що більшість дослідників під фразеологічними варіантами вбачають різновиди фразеологічних одиниць, які тотожні за значенням та образністю, проте відрізняються словоформами чи окремими лексемами й зберігають відносну стабільність синтаксичної структури [7, 8; 19, 122; 21, 69-70].

Так, О. Кунін під фразеологічними варіантами розуміє “різновиди фразеологічних одиниць, тотожних одна одній за якістю і кількістю значень, стилістичними і синтаксичними функціями при частковій відмінності в лексичному складі, в словоформах або порядку компонентів” [13, 7]. Л. Скрипник зазначає: “Фразеологічні варіанти – це співіснуючі в мовній системі утверджені традицією різновиди фразеологічних одиниць, які мають те саме значення (для образних – внутрішній образ), але різняться між собою одним чи кількома компонентами лексичного складу або певними елементами граматичної структури [19, 122]. Фразеологічні варіанти, на думку В. Ужченка та Д. Ужченка, – “це такі лексико-граматичні різновиди фразеологічних одиниць, які за тотожності загального значення й збереження образної основи допускають синонімічну заміну компонентів, видозміну їхнього порядкового розташування та граматичних форм [20, 106]. А. Назарян, дослідник фразеології французької мови, під фразеологічними варіантами розуміє “закріплені нормою різновиди фразеологічної одиниці, що характеризуються єдністю образу і спільністю денотативного-сигніфікативного змісту, які співвідносяться за виконуваними в мові функціями, так само як за своїм категоріальним (лексико-граматичним) значенням” [17, 227].

Із наведених дефініцій спільним для фразеологічних варіантів є те, що вони є тотожними один одному і допускають лише часткову заміну компонентів у лексичному складі, а також видозміну граматичних форм та порядку розташування компонентів фразеологічної одиниці.

Багато вчених (Л. Авксентьев, М. Алефіренко, В. Жуков та ін.) не заперечує факт існування фразеологічних варіантів, проте існують й інші точки зору. Так, М. Копиленко та З. Попова вважають, що тотожність фразеологічної одиниці зберігається лише у граматичних варіаціях, а заміна лексем дає вже нову стійку одиницю [12, 54]. О. Бабкін взагалі не виокремлює фразеологічних варіантів, підкреслюючи, що ті фразеологічні одиниці, які допускають синонімічну заміну одного із компонентів, немає потреби виводити із кола синонімічних фразеологізмів, у той же час слід вбачати в цьому один із різновидів тих синонімічних відношень, у яких можуть перебувати фразеологічні одиниці мови [5, 84-85]. В. Зимін погоджується з такою думкою лише частково, він вважає, що варіантність – це різноманітні зміни в межах тотожності; при цьому тотожність фразеологічних одиниць зумовлена: при семантичному варіюванні – наявністю смислового інваріанта й стабільної структури, при формально-структурних змінах – наявністю структурного інваріанта й стабільного значення [11, 80].

На думку В. Мокієнка, відмінність фразеологічної варіантності від варіантності інших мовних одиниць полягає в “діалектичній єдності цілісності номінації при компонентній нерізноморфності фразеологізмів, їхній складній метафоричній природі, особливостях походження” [16, 379]. В. Ужченко та Д. Ужченко при цьому зазначають, що в такому випадку надслівний характер стійких фраз, цілісність образу, з одного боку, уможливають варіювання компонентів та їхніх форм, з іншого, – забезпечують збереження її семантики [20, 107].

Таким чином, у нашому дослідженні будемо використовувати визначення варіантності, запропоноване Л. Скрипник і під варіантами фразем будемо розуміти сталі мовні одиниці, для яких характерними є відносна тотожність значення та етимологічного образу, а також відмінність окремих компонентів плану вираження, що визначає й експресивно-стилістичну своєрідність [19, 127].

Однак, більшість дослідників фразеології стверджують, що варіюватися може будь-який компонент фразеологічних одиниць. На думку В. Мокієнка, у межах фразеологізмів існують чотири типи компонентних змін у структурі стійких сполук: заміна повним (абсолютним) синонімом; заміна контекстуальним (частковим) синонімом; заміна компонентом, що належить до тематично-однорідної групи; заміна компонентом, що збігається з попереднім не за змістом, а за звучанням [16, 26-27]. В. Жуков констатує, що варіантність це “складна і багатоаспектна організація фразеологізмів, яка включає в себе набір формальних і змістових характеристик” [10, 8].

Ще однією із невирішених проблем є те, що на сьогодні не зафіксовано жодної загальноприйнятої класифікації фразеологічних варіантів.

Так, В. Жуков розрізняє лексичні, фонетичні, морфологічні, словотвірні, конструктивні варіанти [10, 180]. На думку Л. Аксентьєва, прийнято розрізняти різні типи фразеологічних варіантів: лексичні варіанти, які допускають заміну одного лексичного компонента фразеологізму іншими; морфологічні варіанти – це різноманітні заміни в межах форми компонентів, словотворчі зміни і видозміни компонентного складу при повному їх збереженні; синтаксичні варіанти – різноманітні внутрішньо-структурні зміни [1, 84]. А. Назарян з усього загалу фразеологічних одиниць французької мови виокремлює структурно-граматичні (морфологічні, синтаксичні, позиційні), лексичні, стилістичні, квантитативні, орфографічні та комбіновані фразеологічні варіанти [17, 228-231]. Дослідниця фразеології української мови Л. Скрипник фразеологічні варіанти розподіляє на лексичні (виникають найчастіше внаслідок синонімічних заміни компонентів), граматичні (зміни в межах структури), а також змішані (лексико-граматичні) варіанти [19, 122].

Таким чином, у подальшому дослідженні будемо використовувати визначення фразеологічних варіантів запропоноване Л. Скрипник. На нашу думку, саме воно дає можливість чітко розмежування між фразеологічними варіантами та синонімами. Що стосується їхньої класифікації, то з усього загалу будемо виокремлювати структурно-граматичні (морфологічні, синтаксичні, позиційні), лексичні, квантитативні, орфографічні, комбіновані (за класифікацією А. Назаряна), а також фонетичні фразеологічні варіанти.

Із проблемою варіантності тісно пов'язане питання фразеологічної синонімії. Так, фразеологічними синонімами В. Жуков вважає “фразеологізми з тотожним чи близьким значенням, співвідносні з однією і тією ж частиною мови, що володіють, звичайно, однаковою чи подібною структурою і сполучуваністю, але відрізняються один від одного своєю основою”, а також відтінками значення чи стилістичним забарвленням, або тим й іншим” [10, 191-192]. Об'єднуючись у синонімічні ряди, фразеологічні одиниці по-різному виявляють наближення своєї семантики. Це зумовлюється й тим, що до синонімічного ряду можуть потрапляти і фразеологізми-синоніми і фразеологізми-варіанти [21, 65]. Фразеологічні синоніми, як зазначає М. Алефіренко, “це близькі за значенням фраземи, що виражають різні аспекти смислового змісту одного і того ж концепту, що співвідносяться з однією й тією ж частиною мови і володіють однаковою або схожою сполучуваністю, але відрізняються один від одного смисловими елементами (семами) і стилістичним забарвленням” [2, 64].

З наведених визначень бачимо, що фразеологічні синоніми – це стійкі вирази з однаковою або подібною структурою, які співвідносяться з однією частиною мови, і можуть мати різне стилістичне забарвлення.

Фразеологічні синоніми найчастіше класифікують за схемою, запозиченою з класифікації лексичних синонімів (рівнозначні синоніми; ідеографічні синоніми; стилістичні синоніми) [6, 126]. Для більшості фразеологічних синонімів характерними є такі риси: однорідність моделі, співвіднесеність значення зі значенням відповідної частини мови, а також однорідна синтаксична сполучуваність [1, 73].

О. Кунін вважає, що фразеологічні синоніми – це “складне сплетіння семантичних і стилістичних елементів” [13, 68]. Відповідно до цієї думки фразеолог виокремлює три типи фразеологічних синонімів: ідеографічні (відрізняються відтінками значення), стилістичні (означають одне і те ж саме поняття, але відрізняються стилістичною приналежністю) та стилістико-ідеографічні синоніми (у них спостерігаються як чисто семантичні, так і стилістичні відмінності) [13, 66-67].

Однією з найбільш суперечливих проблем у вивченні фразеологізмів є проведення межі між фразеологічними варіантами та фразеологічними синонімами. Про необхідність такого розмежування, пов'язаного з розумінням деякими дослідниками варіантності як сукупності варіантних форм і всіх типів лексичних та граматичних синонімів [22, 8], наголошували і наголошують сьогодні українські та зарубіжні вчені (Н. Бабич, В. Жуков, В. Мокієнко) [4, 6; 9, 26-27; 16, 5].

У мовознавстві існують два погляди на зазначену проблему. Одна група вчених (О. Бабкін, О. Діброва, М. Копиленко, З. Попова та ін.) ототожнює поняття варіант і синонім як явища одного структурного порядку або ж чітко не розрізняє їх [5, 84-85; 12, 33; 8, 81]. Про специфіку співвідношення варіантності та синонімії у фразеології А. Матвієнко пише: “Між фразеологічними синонімами і варіантами немає чіткої межі. Фразеологічну варіантність можна вважати крайнім виявом синонімії, де різниця між синонімами зведена до мінімуму” [14, 16]. Однак, фразеологічні синоніми називають те саме явище різними мовними засобами, тобто по-різному називають одне пізнане явище, а фразеологічні варіанти – це та сама назва, однак з можливими видозмінами компонентів. Наприклад, О. Маховик вважає, що чіткої межі між фразеологічними синонімами та варіантами немає, бо “варіюванню піддаються всі параметри фразеологічного звороту: фонетичний, словотвірний, морфологічний, лексичний, структурно-синтаксичний і семантич-

ний” [15, 93-94]. П. Редін навіть припускає наявність зони перехідності між синонімами та варіантами, “оскільки останні пов’язані в рамках парадигматичних угруповань” [18, 51]. Інша ж група (В. Жуков, В. Мокієнко, Л. Скрипник, М. Шанський та ін.), – зауважуючи про тотожність деяких властивостей варіантності та синонімії, особливо наголошує на рисах, що різнять ці процеси. Так, на відміну від фразеологічної синонімії, фразеологічна варіантність несуттєво зачіпає семантику, функціонально-стилістичну належність та основні моменти структурної організації фразеологічних одиниць [21, 65; 11, 70-82.]. М. Шанський варіантами вважає лише фразеологічні одиниці із заміненими “семантично порожніми” лексичними компонентами, не обов’язковими для функціонування цих одиниць. Натомість фразеологізми, у яких варіюються “повнозначні слова, що є стрижневими або залежними компонентами”, пропонує відмежувати від варіантів і характеризувати як синонімічні фразеологічні звороти або ж дублетні фразеологізми-синоніми, тобто різні фразеологічні одиниці [23, 51].

Таким чином, поділ між фразеологічними синонімами та варіантами може бути проведений за наявністю семантичної та формальної ознак у варіюванні фразеологізмів. Однак, через те, що фразеологічні варіанти та синоніми щільно пов’язані в рамках парадигматичних угруповань, існує певна дифузна зона перехідності між цими явищами.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши праці вітчизняних та зарубіжних учених, бачимо, що між фразеологічними варіантами і синонімами немає чіткого розмежування. Проте, ми будемо розглядати ці поняття окремо і під фразеологічними варіантами розумітимемо одиниці, які характеризуються варіацією таких елементів, які не змінюють семантики фразеологічної одиниці, а під фразеологічними синонімами – стійкі вирази, які володіють однією або схожою сполучуваністю, але відрізняються один від одного відтінками значення чи стилістичним забарвленням.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. У подальшій розвідці плануємо розглядати системні відношення між фразеологічними одиницями на позначення відчуттів людини.

Список використаних джерел

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія : навч. посіб. для філол. фак. ун-тів / Л. Г. Авксентьев. – 2-ге вид., допов і перероб. – Х. : Вища шк., 1988. – 134 с.
2. Алефіренко Н.Ф. Фразеологія и пареміологія : учеб. пособ. для бакалаврського уровня філол. образования / Н.Ф.Алефіренко, Н.Н.Семененко. – М. : Флінта : наука, 2009. – 344 с.
3. Артеменко Г. Особливості фіксації логічного пізнання фразеологічними варіантами / Г. Артеменко // Лексикографічний бюлетень : зб. наук. пр. – К. : Ін-т української мови НАН України, 2011. – Вип. 20. – С. 39-45.
4. Бабич Н.Д. Фразеологія української мови : навч. посіб. / Н.Д.Бабич. – Ч. I. – Чернівці, 1970. – 64 с.; Ч. II. – Чернівці, 1971. – 90 с.
5. Бабкин А.М. Русская фразеологія, ее развитие и источники / А.М.Бабкин. – Л. : Наука, 1970. – 263 с.
6. Баран Я.А. Фразеологія : знакові величини : навч. посіб. для студ. фак. іноз. мов / Я.А.Баран, М.І.Зимомря, О.М.Білоус, І.М.Зимомря. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 256 с.
7. Демський М.Т. Українська фраземіка (дериваційна база, семантико-граматичні особливості) : автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 / Ужгород. держ. ун-т. – Ужгород, 1994. – 46 с.
8. Диброва Е. И. Вариантность фразеологических единиц в современном русском языке / Е.И.Диброва. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 1979. – 192 с.
9. Жуков В.П. Об устойчивости и варианности фразеологизмов на семантиче-ском уровне / В.П.Жуков // Проблемы устойчивости и варианности фразеологических единиц : матер. межвуз симпозиума (1968). – Вып. 2. – Тула, 1972. – С.20-29.
10. Жуков В.П. Русская фразеологія / В.П.Жуков. – М. : Высш. шк., 1986. – 308 с.
11. Зимин В. И. К вопросу о варианности фразеологических единиц / В. И. Зимин // Проблемы устойчивости и варианности фразеологических единиц. – Тула, 1972. – С. 70–83.
12. Копыленко М.М. Очерки по общей фразеологии / М. М. Копыленко, З.Д.Попова. – Воронеж, 1972. – 124 с.
13. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка / А.В.Кунин. – М. : Международные отношения, 1972. – 288 с.
14. Матвієнко А. М. Фразеологічні синоніми і варіанти // Українська мова і література в школі / А.М.Матвієнко. – 1965. – № 8. – С. 16–20.
15. Маховик О. Ю. Типи варіантів у фразеологічному словнику української мови (1993) / О.Ю.Маховик // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т.Шевченка. Філологічні науки. – 1998. – № 9. – С. 93–96.

16. Мокиєнко В. М. Славянська фразеологія : учеб. пособ. для філол. спеціальностей ун-тов / В.М.Мокиєнко. – М. : Высш. шк., 1980. – 207 с.
17. Назарян А. Г. Фразеологія сучасного французького мови : учеб. / А. Г. Назарян. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 1987. – 288 с.
18. Редін П. О. Типи системних зв'язків фразеологічних одиниць у мові / П.О.Редін // Мовознавство. – 1994. – №4-5. – С. 51-57
19. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л.Г.Скрипник. – К. : Наук. думка, 1973. – 278 с.
20. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
21. Ужченко В.Д. Українська фразеологія / В.Д.Ужченко, Л. Г. Авксентьев. – Х. : Основа при ХДУ, 1990. – 168 с.
22. Чердниченко А. И. Методологические вопросы языкового варьирования / А.И.Чердниченко // Грамматические и лексические аспекты языкового варьирования полинациональных языков : сб. науч. трудов КГПИИЯ. – К., 1988. – С.6-12.
23. Шанский Н.М. Фразеологія сучасного російського мови / Н.М.Шанский. – М. : Высш. шк., 1963. – 156 с.

Анотація. У статті розглянуто і проаналізовано основні підходи науковців до розмежування і класифікації фразеологічних варіантів та фразеологічних синонімів. Наведено основні класифікації вітчизняних і зарубіжних учених.

Ключові слова: системні відношення, фразеологічний варіант, фразеологічний синонім, стилістичне забарвлення стійких виразів.

Summary. One of the main peculiarities of phraseologisms as a “part of language organization” is appearance of different phraseological variants. Although this problem is not new for linguistics it is still very debatable at present time. The phenomenon of variability of stable phrases is connected with synonymy that's why the study of variably-synonymous relations of phraseological units is important now.

The phenomenon of variability and synonymy of phraseological units is considered in works of Ukrainian (L. Avksentev, N. Babych, Ya. Baran, L. Skripnyk, V. Uzhchenko) and foreign (O. Babkin, M. Kopilenko, V. Zhukov, V. Zumin, Z. Popova) scientists. Researchers try to draw the line between these notions and build classifications of phraseological variants and phraseological synonyms. Presently there is no ant classification.

In phraseological units we can see interaction of two opposite tendencies (the tendency to stability in semantics, forms and their structure and other tendency – the tendency to formal renewing of linguistics shell, diversity of morphological figuration and syntactical organization), which make different and various phraseological variants.

The purpose of our research work is to define and describe common and different features between phraseological variants and phraseological synonyms, to consider their classifications.

Having analyzed the works of Ukrainian and foreign scientists we can see that there is no clear distinction between phraseological variants and synonyms. We'll consider these notions separately: phraseological variants are units which are characterized by variation of such elements which do not change the semantics of phraseological units; Phraseological synonyms – stable statements which have one or similar connection but they are differing one from another by stylistic colouring.

In our next research work we are going to consider the system relations between phraseological units as for feelings of man.

Key words: system relations, phraseological variants, phraseological synonym, stylistic colouring of stable phrases.

Отримано: 26.10.2015 р.